

Jonathan Israel en de “Radicale Verlichting”

Een spraakmakende nieuwe visie op de Verlichting

Jonathan Israel voltooide in 2011 zijn trilogie rond de Verlichting: 3 kanjers die getuigen van een enorme belesenheid.

Spinoza kennen velen, Mandeville en Bekker zijn sommigen niet geheel onbekend, maar wie heeft gehoord van hun land- en tijdgenoten de gebroeders De La Court, Franciscus van den Enden, de gebroeders Koerbagh, Lodewijk Meyer, Abraham Cuffeler, Petrus van Balen, Johannes Duijkerius, Johannes Bredenburg, Adriaen Beverland, Anthonie van Dale, Frederik van Leenhof?

In het eerste deel, *Radicale Verlichting (Hoe radicale Nederlandse denkers het gezicht van onze cultuur voorgoed veranderden)*, poogt Israel aan te tonen dat de Verlichting niet begon in Engeland of Frankrijk, maar in Nederland, met name door het denken van Spinoza en van de landgenoten die hij beïnvloedde.

Het tweede deel, *Verlichting onder vuur (Filosofie, moderniteit en emancipatie, 1670-1752)* beschrijft hoe de radicale ideeën van Spinoza een tegenreactie oproepen. Voltaire en anderen willen met het deïsme de idee van Voorzienigheid redden, de idee dat de bestaande werkelijkheid een goddelijke orde kent en de maatschappelijke, hiërarchische structuur dus goed is. Zo ontstaat er een strijd tussen een antidemocratische hoofdstroom, de Gematigde Verlichting, en een grotendeels onderdrukte democratische, republikeinse en 'materialistische' marge, de Radicale Verlichting.

Het derde deel, *Democratic enlightenment (philosophy, revolution, and human rights 1750-1790)* – de vertaling van deze 1200 pagina's zal ongeveer 2 jaar in beslag nemen – wil aantonen hoe, eerder dan economische evoluties (bv. hongersnood) het diepgaand filosofisch debat binnen een kleine groep revolutionaire filosofen (zoals Mirabeau, Condorcet, Volney, Diderot en d'Holbach) de belangrijkste motor was bij het tot stand komen van de Franse Revolutie.

In het kleine boekje *Revolutie van het denken (Radicale Verlichting en de wortels van onze democratie)* vat Israel zijn visie op de Verlichting samen: de hoofdlijn is de strijd tussen de Gematigde Verlichting en de Radicale Verlichting. Deze laatste vertrekt bij Spinoza en loopt via filosofen zoals d'Holbach en (de latere) Diderot uit op het gelijkheidsdenken van de Franse Revolutie.

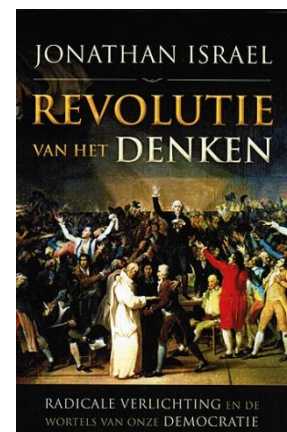
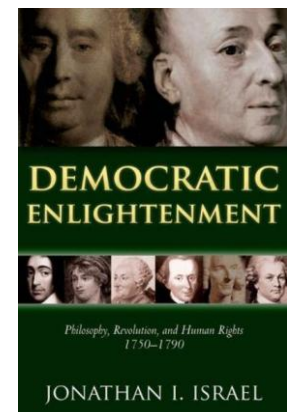
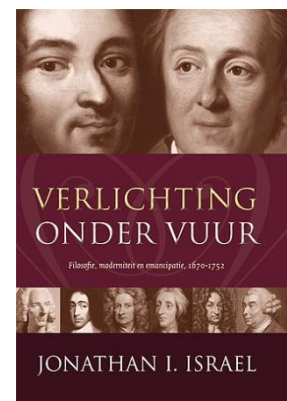
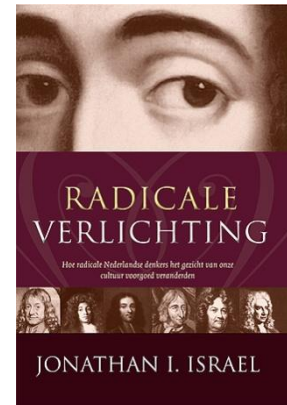
Enkele bedenkingen bij Israels visie

Beoordelen in hoeverre Israels visie juist is, is uiterst moeilijk voor wie niet zoals Israel de zin en de mogelijkheid heeft jarenlang in archieven en bibliotheken te snuisteren.

Op basis van mijn eigen – veel beperktere lectuur van de Verlichtingsdenkers – wil ik toch enkele kanttekeningen plaatsen.

Zo lijkt mij dat Israel de pioniersrol van Thomas Hobbes ten onrechte minimaliseert ten voordele van Spinoza.

Hobbes schrijft zijn, jawel, “radicaal” nieuwe (de facto atheïstische, materialistische, deterministische) aanpak van mens en moraal al neer in

de jaren 1640 en formuleert daarbij al de centrale waarde van gelijkheid en mensenrechten. Spinoza, meer dan 40 jaar jonger, heeft Hobbes gelezen en schrijft zijn werken pas in de jaren 1670.

Met zijn stelling dat de Franse Revolutie het gevolg was van ideeën, eerder dan van maatschappelijke en economische ontwikkelingen, valt Israel waarschijnlijk van het ene uiterste in het andere.

Filosofische ideeën zijn grotendeels de verwoording en dus het gevolg van nieuwe maatschappelijke verhoudingen en situaties. Deze verwoording werkt op zijn beurt wel in op de maatschappelijke evoluties, door ze te vertragen of te versnellen. Er is een wisselwerking tussen het materiële en het ideële en de exacte rol van beide is moeilijk vast te stellen.

Kenmerkend voor (het betere soort) filosofie is dat de denker radicaal durft te zijn en daardoor verder in de toekomst durft te denken – minder rekening houdend met bestaande belangen en meer met principes en waarden, die grote veranderingen in de maatschappij of cultuur noodzakelijk maken.

In dat opzicht is Israels centrale idee zeer waardevol, maar niet echt verrassend.

Dat de Verlichting in de eerste plaats moet gezien worden als de strijd tussen een gematigde richting en een radicale richting, is uiteindelijk voor de hand liggend: het is een strijd die steeds aanwezig is en waarschijnlijk nooit stopt.

Al blijft al blijft ook de radicaliteit van iemand als d'Holbach beperkt: de gelijkheid geldt niet tussen meesters en slaven, of tussen rijken en armen. Er is een socialistische filosofie nodig om de Radicale Verlichting verder te radicaliseren, waarop een Gematigde Sociaal-democratie ontstaat.

In onze geglobaliseerde wereld moet de gelijkheidsgedachte nog verder geradicaliseerd worden: de gelijkheid moet wereldwijd gerealiseerd worden. Dit lijkt verderaf dan ooit. De strijd tussen gematigden en radicalen gaat door.

In de Angelsaksische politieke filosofie staat nog steeds John Rawls' *Theory of justice* uit 1971 centraal: de zoveelste poging om de (Hobbesiaanse, want op een sociaal contract gefundeerde) idee van gelijkheid te matigen (tot bv. "gelijkheid van kansen"). Maar gelijkheid verdraagt geen matiging, want gematigde gelijkheid is een logische contradictie. Dus komen er antwoorden van radicale denkers, zoals de Britse filosoof Gerald Cohen (*If You're an Egalitarian, How Come You're So Rich?*, verschenen in 2000). Alleen, wie kent deze filosofische politieke ideeënstrijd? En is de huidige politieke ideeënstrijd niet eerder een strijd tussen gematigden en reactionairen, tussen antiglobalisten (van wie de meerderheid zichzelf al gematigd heeft tot andersglobalisten) en neoliberalen (waartoe alle westerse sociaal-democraten ondertussen horen)?

Ook op een ander vlak woedt er vandaag een echte strijd tussen radicalen en gematigden: het milieufilosofisch debat.

De radicale milieudenkers en -activisten (de "fundamentele ecologen", door de tegenstanders vaak pejoratief fundamentalisten genoemd) trekken consequent de besluiten uit de menselijke afhankelijkheid van zijn natuurlijk milieu en bepleiten een omwenteling van de economie: de groei moet stoppen en de overbelasting van het milieu sinds 1985 moet gecorrigeerd worden door een inkrimping tot op het niveau dat gehandhaafd kan worden. Hierdoor komt natuurlijk het vraagstuk van de verdeling van de rijkdom opnieuw centraal te staan, met zoals reeds gezegd de spanning tussen gematigde en radicale egalitaristen. Bovenop is er nog de discussie tussen antropocentrische en ecocentrische milieudenkers, waarbij de laatsten zich als meer radicaal zien ("diepe ecologie" – het is nog de vraag of dit klopt: het ecocentrisme is een herinvoeren van de religie en als zodanig een afbraak van het Verlichtingsradicalisme dat de mens centraal stelt).

De gematigde milieudenkers en -activisten (de "realisten", maar het valt te betwijfelen of die echt de realiteit onder ogen zien) blijven optimistisch en denken dat de bestaande handelswijze van de mens t.o.v. zijn milieu in de grond goed is, mits enkele correcties aangebracht worden op basis van nieuwe technieken. Dit optimisme van de gematigden steunt op het geloof in de kracht van de technologie als toepassing van de exacte wetenschappen.

Dit geloof stamt uit de Verlichting, maar is niet meer dan een geloof, en als zodanig gevaarlijk om er zijn handelen op te baseren. Het moet bestudeerd worden in zijn samenhang met de opkomst van het "economisme", dat op zijn beurt moet bestudeerd worden in het kader van de vraag naar de zingeving.

De Verlichting sloopt de godsdienst als fundament voor cultuur en samenleving. Ze geeft een volwaardig (Hobbesiaans) alternatief voor de fundering van de moraal, wat leidt tot een meer egalitaire politiek (mensenrechten, egalitarisme dat leidt tot socialisme). Ze geeft ook een nieuw zingeving: de mens wil gelukkig worden door lust te bekomen en pijn te vluchten. Dit is een volwaardig alternatief, dat echter een grote lacune vertoont. De Verlichtingsfilosofen zien onvoldoende dat de mens een

behoefte heeft aan betekenis, aan waarde die van buitenaf moet bevestigd worden, wat leidt tot een behoefte aan overstijging van het eigen bestaan, aan verbondenheid met iets buiten hem.

In de 19e eeuw zal de lacune ontstaan door het verdwijnen van de godsdienst opgevuld worden door 2 nieuwe zingevingen, enerzijds het nationalisme (met Fichte als één van de filosofische grondleggers), anderzijds het “economisme”, dit is de ontwikkeling van de economie om steeds meer rijkdom te verwerven los van de bevrediging van de basisbehoeften, waarbij het streven naar rijkdom als statusmiddel het centrale streven wordt van de mens en de economie het hoofddoel van een samenleving (met als filosofische grondleggers de “politieke economen” en de “industrialistische socialisten”).

Deze overgang van religieuze zingeving naar nationalistische of economistische zingeving en de rol daarbij van de Verlichtingsfilosofen zijn volgens mij nog onvoldoende bestudeerd.

Ook na het verschijnen van de trilogie van Israel, die te weinig aandacht besteedt aan het wetenschapsoptimisme en vooral focust vooral op vraagstellingen over samenleven eerder dan op vraagstellingen rond zingeven, blijft er werk aan de winkel in de studie van de Verlichting.